

Хохліна О.П. Саморегуляція як показник особистісного зростання учнів спеціальних освітніх закладів / Хохліна О.П., Хохліна І.В. // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Корекційна педагогіка і психологія / за ред.. О.М.Вержиховської, В.І.Співака. – Вип. 4. - Кам'янець-Подільський: ПП Медобори-2006, 2013. – С. 226-231.

УДК 376

САМОРЕГУЛЯЦІЯ ЯК ПОКАЗНИК ОСОБИСТІСНОГО ЗРОСТАННЯ УЧНІВ СПЕЦІАЛЬНИХ ОСВІТНІХ ЗАКЛАДІВ

Хохліна О.П., Національна академія внутрішніх справ,

Хохліна І.В., Інститут педагогічної освіти дорослих НАПН України

Вивчення перспектив розвитку психолого-педагогічної науки та практики свідчить про особливу актуальність розробки особистісно зорієнтованих технологій навчання та виховання підростаючого покоління. Ця проблема набуває все більшого значення й щодо корекційної освіти, метою якої є підготовка аномальної дитини до самостійної життєдіяльності.

Теоретичним підґрунтям реалізації такої мети є розробка теоретичних та прикладних аспектів проблеми особистісного зростання дитини у контексті її поетапної соціалізації (адаптація, індивідуалізація, інтеграція, трудова та післятрудова стадії), з урахуванням його системної детермінації (біологічної та соціальної, зовнішньої та внутрішньої), відповідних педагогічних та корекційно-розвивальних ефектів та ін.

Слід зазначити, що розуміння такого підходу до розв'язання проблеми є конкретизацією теорії культурно-історичного розвитку психіки (і конкретно особистості) Л.С.Виготського, яка знаходить продовження у теоріях С.Л.Рубінштейна, О.М.Леонтьєва, Г.С.Костюка та сучасних вчених-психологів. У теорії спеціальної психології та корекційної педагогіки розробляється загальне теоретичне положення про те, що розвиток аномальної дитини має здійснюватися шляхом формування вищих психічних функцій

(Л.С.Виготський), завдяки яким можлива корекція ускладнень первинного порядку, які в структурі дефекту найбільшою мірою залежать від ядерного ушкодження. Необхідною умовою такого впливу розглядається засвоєння дитиною соціального досвіду в умовах свідомої цілеспрямованої діяльності (Л.С.Виготський, І.М.Соловйов, М.І.Земцова, Г.М.Дульнєв, І.Г.Єременко, В.М.Синьов, О.П.Хохліна та ін.), формування психічних утворень вищого рівня організації – довільних, регульованих свідомістю.

У контексті зазначеного положення у корекційній педагогіці та спеціальній психології досліджується, як ми зазначали, проблема соціалізації учнів спеціальних освітніх закладів з метою формування у них особистісних властивостей та досягнення повноти характеристик підготовки до самостійної життєдіяльності у всіх сферах людського буття.

До сьогодні найбільша увага в науці та практиці корекційної освіти відводилась базовому етапу соціалізації, а саме адаптації, який характеризується недостатньо критичним засвоєнням дітьми суспільного досвіду у вигляді знань щодо норм поведінки, діяльності, спілкування, знань з основ наук, умінь та навичок тощо, що дозволяє їм пристосовуватися до нових умов життєдіяльності. І щонайперше з адаптацією пов'язується суть соціалізації як зовнішньої детермінанти становлення особистості. В онтогенетичному плані цей етап є домінуючим для дитини, коли вона потрапляє до школи.

Але засвоєний таким чином соціальний досвід поступово перетворюється у власні цінності та орієнтації особи, яка вибірково залучає до своєї системи поведінки ті норми й шаблони, які прийняті у суспільстві. Зазначені перетворення відбуваються на такому етапі соціалізації, як індивідуалізація. Процес же індивідуалізації розглядається як внутрішня та найважливіша детермінанта особистісного зростання людини. Саме цей процес характеризується становленням власного та унікального способу життя та власного внутрішнього світу і є умовою забезпечення відносної завершеності у формуванні особистості, адже індивідуалізація – це процес розвитку конкретної

особистості на основі самодетермінації: особистість сама починає організовувати особисте життя, власний розвиток; вона стає саморегульованим системним утворенням, що складається з соціально значущих психічних властивостей та забезпечує вибірковість відношень та регуляцію поведінки людини вже як поведінки суб'єкта активності (спрямованої також і на себе).

Загальною передумовою самодетермінації становлення особистості є перехід дитини, яка стала суб'єктом, в істоту, яка усвідомлює себе як суб'єкт, тобто формування у неї самосвідомості. Саме самосвідомість лежить в основі формування особистості, лише вона забезпечує можливість самодетермінації, саморозвитку (Л.С.Виготський, С.Л.Рубінштейн та ін.). Тому вищим рівнем розвитку особистості є рівень її самоорганізації, саморегуляції, що можливе на основі формування самосвідомості, рефлексії, що в онтогенетичному плані найбільшою мірою припадає на підлітковий вік.

Таким чином, суть особистісного зростання на етапі індивідуалізації пов'язується з такими поняттями, як самосвідомість, рефлексія та саморегуляція в особистісному контексті. Сформованість у дитини цих психічних утворень є провідними ефектами на даному етапі соціалізації, на які мають спрямовуватися як навчально-виховний, так і корекційно-розвивальний вплив на дитину.

Суть самосвідомості розкривається через поняття Я-концепції, самооцінки, рівня домагань. Відповідно, показниками особистісного зростання є їх сформованість та адекватність; важливим для оцінки перспектив особистісного зростання є виявлення й співвідношення різних видів Я-концепції (наприклад, характер розходження між Я-реальним та Я-ідеальним за Р.Бернсом). Побудова спеціальних корекційно-розвивального та власне педагогічного впливу у зазначеному плані має передбачати досягнення визначених показників та передбачати формування у дитини основних компонентів самосвідомості – когнітивного, емоційного та поведінкового.

Усвідомлення себе як особистості, знання та розуміння себе, своїх якостей (що складає зміст когнітивного компонента самосвідомості

особистості) потребує від особи здатності до рефлексії. На наш погляд, доцільним та продуктивним при розгляді рефлексії, як показника ефективності індивідуалізації, є думки І.Д.Беха щодо розуміння її психологічного змісту та поділу на типи (рівні), які даються у контексті певного виду саморегуляції як власне поведінкового компонента самосвідомості. У загальному значенні він визначає рефлексію як звернення мислення людини на свій внутрішній світ. При цьому він розрізняє рефлексію нормативно-пояснювальну та особистісну. Якщо нормативно-пояснювальна пов'язана з мисленням, усвідомленням власної діяльності та має значення для інтелектуального розвитку, то особистісна пов'язана зі смисло-ціннісною самосвідомістю суб'єкта, з його Я-духовним. Типами особистісної рефлексії, які свідчать про рівні її сформованості, є:

- регулятивна рефлексія - самоактивність, спрямована на свідоме регулювання перебігу психічних процесів на основі уваги;
- рефлексія визначальна – осмислення суб'єктом свого Я;
- рефлексія синтезуюча – збирання сформованих духовних цінностей у цілісне Я-духовне, створення образу Я особистості;
- рефлексія створювальна – духовно-моральний розвиток і саморозвиток особистості [1].

Формування самосвідомості неможливе без становлення емоційного компонента, який виконує оцінно-мотиваційну, енергетичну функцію щодо готовності до саморегуляції у плані забезпечення відповідності самооцінки та рівня домагань зі своїми можливостями, збереження самоповаги, підвищення ефективності діяльності, формування у себе певних особистісних якостей та особистості загалом.

Найважливішим же показником сформованості самосвідомості як основи самодетермінації особистісного становлення є поведінковий компонент, суть якого пов'язується зі здатністю до саморегуляції у плані особистісного самовдосконалення, саморозвитку. Саморегуляція, у свою чергу, здійснюється в єдності енергетичних, динамічних і змістовно-сміслових аспектів.

Поняття саморегуляції (психічної) визначається як система психічного самовпливу особистості з метою свідомого управління власними психічними станами відповідно до вимог ситуації та доцільності [4]. Саморегуляція розглядається відмітною характеристикою та метою психічного на різних рівнях відображення (сенсорно-перцептивному, уявлення, мовленнєво-мисленнєвому, свідомості); саморегуляція є найважливішою характеристикою й особистості. При цьому рівні психічного відображення характеризуються різним характером дій, які регулюються. Якщо на сенсорно-перцептивному рівні регулюються актуальні, поточні дії; на рівні уявлення - найближчі потенційні дії, пов'язані з плануванням, формуванням еталонів, контролем та корекцією дій тощо, то на мовленнєво-мисленнєвому рівні уможливується регуляція, планування в масштабах життя суб'єкта [2]. Враховуючи форми психічного відображення на різних його рівнях, саморегуляція може здійснюватися різними засобами - чуттєвими образами, образами уявлення, що мають елементи узагальнення, поняттями (знаками).

Проблема саморегуляції розглядається щонайперше в контексті проблеми свідомої активності людини (як зовнішньої, практичної, так і внутрішньої, психічної) – довільної, регульованої. У психічній діяльності вона має місце у довільних її формах (довільна увага, довільні пізнавальні процеси, дії). Саморегуляція розглядається як стрижень довільної поведінки та діяльності – цілеспрямованої, зорієнтованої на досягнення поставленої мети, що може відбуватися й в умовах необхідності долаття перешкод (вольова поведінка). Широкого застосування в теорії та практиці навчання (зокрема у спеціальних школах), трудової підготовки учнів набули розробки щодо проблеми формування навчально-практичної діяльності відповідно до її етапів: аналіз діяльності, її планування, організація, власне виконання, самоконтроль та корекція результатів діяльності; формування таких її характеристик, як усвідомленість, цілеспрямованість, стійкість тощо [6]. Значною мірою здатність до саморегуляції пов'язується з виконанням таких етапів діяльності, як самоконтроль та корекція. Можна припустити, що така саморегуляція

розглядається, як показує її аналіз, переважно на рівні регуляції актуальних та потенційних дій; особистісна ж саморегуляція пов'язується умовно з мисленнєво-мовленнєвим рівнем, але з особливим її змістовим наповненням – саморегуляцією та гармонізацією своїх духовно-моральних, смисло-ціннісних та інших особистісних властивостей, які різною мірою залежать від біологічних та соціальних чинників.

Незважаючи на розмаїття проявів та рівнів, в саморегуляції визначається загальна структура:

- прийнята суб'єктом мета його довільної активності;
- модель необхідних умов діяльності;
- програма виконавчих дій;
- система критеріїв успішності діяльності;
- інформація про реально досягнуті результати;
- оцінка відповідності реальних результатів критеріям успіху;
- рішення про необхідність і характер корекції діяльності.

Про правомірність наведених міркувань свідчить і визначення дослідниками [3] етапів (або рівнів) становлення саморегуляції на шляху формування особистості, в якій відбувається гармонізація внутрішнього світу: 1) базальна емоційна саморегуляція; 2) вольова саморегуляція; 3) смислова, ціннісна саморегуляція. У літературних джерелах відмічається, що емоційно-вольова саморегуляція забезпечує стресостійкість, зняття емоційної напруги, позбавлення чи послаблення негативних емоцій, вироблення позитивних установок, мобілізацію організму для виживання в екстремальних умовах життєдіяльності тощо. У власне вольовій саморегуляції, яка є важливою її складовою у процесі досягнення поставленої мети за умов виникнення зовнішніх чи внутрішніх перешкод, слід відмітити необхідність здійснення дій-виконання та дій-затримок. Смислова ж, ціннісна регуляція – це власне вершина в особистісній саморегуляції. Однак лише в єдності її проявів та рівнів особистісна саморегуляція є базальною характеристикою особистості як саморегульованої системи психічних властивостей, яка може «дати собі раду»,

бути здатною до саморозвитку та самовдосконалення, до ефективної життєдіяльності, самореалізації, особистісної зрілості.

Таким чином, результати теоретичного дослідження проблеми дозволяють дійти висновку про необхідність розглядати здатність до саморегуляції як найважливішу ознаку особистості та показник ефективності корекційно-розвивальних впливів на дитину з метою її особистісного зростання в процесі соціалізації. А психологічний зміст саморегуляції має покладатися в основу спеціальної побудови педагогічного процесу у спеціальній загальноосвітній школі, спрямованого на підготовку учнів до самостійного життя в суспільстві.

Список використаних джерел

1. Бех І.Д. Психологічні механізми сходження особистості до духовних цінностей / Бех І.Д. // Педагогіка і психологія. – 2011. - №2(7). – 159 с.
2. Ломов Б.Ф. Методологические и теоретические проблемы психологии / Ломов Б.Ф. – М.: Наука, 1984. - 445 с.
3. Максименко С.Д. Психологія особистості / С.Д.Максименко, К.С.Максименко, М.В.Папуча. – К.: ТОВ «КММ», 2007. – 296 с.
4. Психология личности: Словарь-справочник / Под ред. Горностая П.П., Титаренко Т.М. – К.: Рута, 2001. – 320 с.
5. Хохліна О.П. Психолого-педагогічне забезпечення соціалізації дитини з порушеннями психофізичного розвитку у спеціальному освітньому закладі: теоретичний аспект проблеми / Хохліна О.П. // Вісник Луганського нац. ун-ту ім.Т.Г.Шевченка. Педагогічні науки. – Луганськ, 2011. - №23(234). Грудень. – С.211-219.
6. Хохліна О.П. Психолого-педагогічні основи корекційної спрямованості трудового навчання учнів з вадами розумового розвитку / Хохліна О.П. – К.: Наукова думка, 2000. – 288 с.

У статті розкривається суть саморегуляції як показника особистісного зростання учнів спеціальних освітніх закладів.

Ключові слова: соціалізація, індивідуалізація, самосвідомість, саморегуляція, учні спеціальних освітніх закладів.

The essence of self-regulation is revealed as the index of the pupil personality formation at the special training schools.

Key words: socialization, individualization, self-consciousness, self-regulation, pupils of special training schools.

